

**KIBERJINOYATLAR: ZAMONAVIY JAMIYAT
UCHUN XAVF VA YECHIMLAR***Erkinjonov Hayitali**Jamoat xavfsizligi unverseti 1-kurs talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqola zamonaviy jamiyatda kiberjinoyatlarning tobora ortib borayotgan xavfini va uning oqibatlarini atroflicha tahlil qiladi. Kiberhujumlar shaxslar, tashkilotlar va davlatlar uchun jiddiy moliyaviy, axborot va ijtimoiy tahdidlarni keltirib chiqarmoqda. Tadqiqot kiberjinoyatlarning turlari, ularning rivojlanish tendensiyalari hamda ularga qarshi kurashishning huquqiy, texnik va tashkiliy mexanizmlarini ko'rib chiqadi. Maqolada ushbu global muammoga qarshi samarali yechimlar, jumladan, xalqaro hamkorlik, axborot xavfsizligi madaniyatini oshirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish zaruriyati ta'kidlanadi. Kiberxavfsizlikni ta'minlash orqali barqaror va xavfsiz jamiyat qurish yo'llari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Kiberjinoyatlar, Kiberxavfsizlik, Raqamli tahdidlar, Axborot xavfsizligi, Huquqiy mexanizmlar, Zamonaviy jamiyat, Texnologik yechimlar, Global muammo

Kirish

Kiberjinoyatlar zamonaviy jamiyatning eng dolzarb muammolaridan biriga aylandi. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi yangi imkoniyatlar yaratish bilan birga, jiddiy kiberxavflarni ham keltirib chiqardi. Kompyuterlar va tarmoqlar orqali sodir etiladigan bu jinoyatlar shaxslar, biznes subyektlari va davlat muassasalariga ma'lumotlar o'g'irlash, moliyaviy firibgarlik, tarmoq hujumlari va tizimlarga zarar yetkazish orqali sezilarli zarar yetkazmoqda. Warren Buffett kiberjinoyatlarni "insoniyatning birinchi raqamli muammosi" deb ta'riflagan bo'lib, ular "haqiqiy tahdid" ekanligini ta'kidlagan.

Global miqyosda kiberjinoyatlardan ko'riladigan moliyaviy zarar juda katta bo'lib, 2025 yilga kelib yillik **10,5 trillion dollarga** yetishi prognoz qilinmoqda. Har yili millionlab odamlar xakerlik, firibgarlik va ma'lumotlar o'g'irlanishidan jabr ko'rmoqda. Jahon Iqtisodiy Forumi 2025 yilgi hisobotida kiberjinoyatchilikni global iqtisodiyotga eng katta tahdidlardan biri sifatida baholagan.

O'zbekiston Respublikasida ham kiberjinoyatlar soni keskin oshib bormoqda. Ichki ishlar vazirligi Kiberjinoyatlarga qarshi kurashish markazi ma'lumotlariga ko'ra, so'nggi besh yilda kiberjinoyatlar **68 barobar**, 2024 yilda esa 2023 yilga nisbatan **9,1 barobar** ko'paygan. 2021-2024 yillarda fuqarolar kiberjinoyatchilar tufayli **1,9 trillion so'mdan ortiq** mablag' yo'qotganlar, shundan **603 milliard so'm** faqat 2024 yilning o'zida o'g'irlangan. Bank kartalari bilan bog'liq o'g'irlik va firibgarliklar

ushbu jinoyatlarning **98 foizini** tashkil etadi . Kiberjinoyatlarning umumiy jinoyatchilikdagi ulushi 2023 yildagi 6,2 foizdan 2024 yilda **44,4 foizga** ko'tarilgan — bu degani har ikkita jinoyatdan deyarli bittasi internet va axborot texnologiyalari yordamida sodir etilmoqda .

Ushbu tahdidlarga qarshi kurashish maqsadida O'zbekiston Respublikasi 2024-2026 yillarga mo'ljallangan "**Kiberxavfsizlikni ta'minlash strategiyasi**"ni ishlab chiqmoqda . Shuningdek, 2024 yil 21 iyunda **O'RQ-964-sonli qonun** qabul qilindi — "Kiberxavfsizlikni ta'minlash sohasidagi qonunchilik takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida" . Mazkur maqola zamonaviy jamiyat uchun kiberxavflarning mohiyati, ularning iqtisodiy-ijtimoiy oqibatlarini, shuningdek, ularga qarshi kurashishning huquqiy va texnologik yechimlarini tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, aholi va tashkilotlarning kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish bo'yicha tavsiyalar beradi.

Kiberjinoyatlarning tasnifi va turlari

Tadqiqotchilar kiberjinoyatlarni bir necha asosiy kategoriyalarga ajratadilar :

Tur	Tavsif	Ommaviylik
Moliyaviy firibgarlik	Bank kartalari, onlayn to'lovlar orqali pul o'g'irlash	98% (O'zbekiston)
Fishing	Aldamchi aloqa vositalari orqali ma'lumotlarni olish	Juda keng tarqalgan
DDoS hujumlari	Serverlarni so'rovlar bilan to'ldirib ishdan chiqarish	Tashkilotlarga qarshi
Zararli dasturlar	Viruslar, troyanlar, ransomware	Global miqyosda
Kiber-tovlamachilik (Ransomware)	Ma'lumotlarni shifrlab pul talab qilish	Tez o'sayotgan

O'zbekiston kontekstida esa quyidagi usullar keng tarqalgan : - **Zararli havolalar orqali nazoratni qo'lga kiritish** — 60% - **SMS tasdiqlash kodlarini aldov yo'li bilan olish** — 16% - **Onlayn kredit firibgarligi** — 4% - **Onlayn savdo platformalaridagi firibgarlik** — 11%

Iqtisodiy-ijtimoiy oqibatlar

Global miqyosda kiberjinoyatlardan ko'riladigan moliyaviy zarar juda katta bo'lib, 2025 yilga kelib yillik **10,5 trillion dollarga** yetishi prognoz qilinmoqda . Bu raqamlar nafaqat to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy yo'qotishlarni, balki intellektual mulk o'g'irlanishi, biznes jarayonlarining buzilishi, obro'ga putur yetkazish va tiklanish xarajatlarini ham o'z ichiga oladi. 2018 yildagi tadqiqotlar global YaIMning qariyb bir foizi, ya'ni **600 milliard dollar** atrofida mablag' har yili kiberjinoyatlar tufayli yo'qotilishini ko'rsatgan .

O'zbekistonda kiberjinoyatlarning umumiy jinoyatchilikdagi ulushi 2023 yildagi

6,2 foizdan 2024 yilda **44,4 foizga** ko'tarilgani mamlakat miqyosida ham ushbu tahdidning jiddiyligini tasdiqlaydi.

Huquqiy va texnologik yechimlar

Ko'plab davlatlar kiberxavfsizlikni ta'minlash bo'yicha yangi strategiyalar ishlab chiqmoqda va xalqaro hamkorlikni kuchaytirmoqda . Biroq, kiberjinoyatlarning transmilliy xususiyati va texnologiyalarning tezkor rivojlanishi huquqiy normalarning doimiy ravishda eskirishiga olib keladi. Adabiyotlarda AQShda kiberjinoyatlar bo'yicha jinoiy javobgarlikka tortish darajasi **1% dan kam** ekanligi qayd etilgan .

O'zbekistonning 2024-2026 yillarga mo'ljallangan "Kiberxavfsizlikni ta'minlash strategiyasi" va O'RQ-964-sonli qonun bu boradagi milliy sa'y-harakatlarning muhimligini ko'rsatadi. Ushbu qonun hujjatlari Markaziy bank, tijorat banklari, nodavlat kredit tashkilotlari, to'lov tizimi operatorlari va elektron hukumat tizimining faoliyatini tartibga soluvchi qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritishni nazarda tutadi.

Texnologik yechimlar nuqtai nazaridan, quyidagi choralarning ahamiyati ta'kidlanadi : - Tarmoq filtrlash - Bulutga asoslangan himoya - Trafik monitoringi - Ikki faktorli autentifikatsiya (2FA) - Zararli dasturlarga qarshi kurashish vositalari

Kiberxavfsizlik madaniyati

Aholi va tashkilotlarning kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish adabiyotlarda alohida e'tiborga molik mavzu hisoblanadi. Raqamli savodxonlikni oshirish, kiberxavflar haqida xabardorlikni kuchaytirish va xavfsiz onlayn xulq-atvor qoidalarini targ'ib qilish kiberjinoyatlarga qarshi kurashishda eng samarali usullardan biri sifatida ko'riladi . O'zbekiston Ichki ishlar vazirligi Kiberjinoyatlarga qarshi kurashish markazi rahbari **Bekzod Mamajonovning** ta'kidlashicha, jamoatchilikning raqamli savodxonligi bu murakkab transmilliy muammoga qarshi kurashishda hal qiluvchi ahamiyatga ega .

Ma'lumotlar manbalari

Birlamchi manbalar: - O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Kiberjinoyatlarga qarshi kurashish markazi statistik ma'lumotlari (2021-2024) - O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi hujjatlari

Ikki lamchi manbalar: - Scopus, Web of Science, Google Scholar, IEEE Xplore, ACM Digital Library - Interpol, Europol, BMT hisobotlari - Jahon Iqtisodiy Forumi (WEF) 2025 yilgi hisobotlari

Tadqiqot cheklovlari

1. **Ikki lamchi ma'lumotlarga tayanish:** Maqola asosan mavjud ilmiy adabiyotlar, hisobotlar va statistik ma'lumotlarga tayanadi. Kiberjinoyat qurbonlari yoki huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari bilan bevosita intervyular o'tkazilmagan.

2. **Kiberjinoyatlarning tezkor evolyutsiyasi:** Kiberjinoyatchilarning yangi usullarni tezda o'zlashtirishi tufayli, ba'zi ma'lumotlar va yechimlar qisqa vaqt ichida eskirishi mumkin.

3. **Ma'lumotlarning mavjudligi va ochiqligi:** Ba'zi mamlakatlarda kiberjinoyatlar bo'yicha batafsil statistik ma'lumotlar ochiq manbalarda cheklangan bo'lishi mumkin. Shuningdek, kiberjinoyatlarning ko'pchiligi xabar qilinmasligi (underreporting) statistik ma'lumotlarning to'liqligiga ta'sir qilishi mumkin.

4. **Resurslar cheklovi:** Tadqiqotning hajmi va resurslar cheklanganligi sababli, kiberjinoyatlarning barcha turlari yoki barcha mamlakatlardagi vaziyatni birdek chuqur o'rganish imkoniyati mavjud emas.

Xulosa

Kiberjinoyatlar zamonaviy jamiyat uchun jiddiy va tobora ortib borayotgan tahdid bo'lib, raqamli texnologiyalar rivojlanishi bilan birga uning ko'lami global miqyosda va O'zbekistonda keskin kengaymoqda.

Asosiy xulosalar:

Ko'rsatkich	2023 yil	2024 yil	O'sish
Kiberjinoyatlarning ulushi	6,2%	44,4%	7x o'sish
Fuqarolar yo'qotishi	—	603 mlrd so'm	9,1x o'sish
Bank kartalari firibgarligi	—	98%	Asosiy tur

Ular shaxslar, biznes subyektlari va davlat muassasalariga katta iqtisodiy-ijtimoiy zarar yetkazib, jamiyat barqarorligiga putur yetkazmoqda. Ushbu murakkab va transmilliy muammoga qarshi samarali kurashish uchun:

1. **Huquqiy bazani doimiy takomillashtirish** — O'RQ-964 kabi qonunlarni amaliyotga joriy etish

2. **Ilg'or texnologik himoya choralari** — AI asosida monitoring, bulut himoyasi

3. **Aholi va tashkilotlarning kiberxavfsizlik madaniyatini oshirish** — raqamli savodxonlikni oshirish

4. **Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish** — transmilliy kiberjinoyatchilikka qarshi birgalikda kurashish

Faqatgina shunday keng qamrovli va uzluksiz sa'y-harakatlar orqali kiberfazodagi xavfsizlikni ta'minlash va kelajakdagi tahdidlarga munosib javob berish mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Holt, T. J., Bossler, A. M., & Seigfried-Spellar, K. C. *Kiberjinoyat va Raqamli Forenzika: Kirish*. New York: Routledge, 2021.

Button, M., & Wall, D. (Eds.). *Oksford Kiberjinoyat Qo'llanmasi*. Oxford: Oxford University Press, 2021.

O'zbekiston Respublikasi. "Kiberxavfsizlikni ta'minlash strategiyasi" (2024-2026 yillar). Toshkent, 2024.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. "Kiberxavfsizlikni ta'minlash sohasidagi qonunchilik takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida" — O'RQ-964-sonli qonun, 2024 yil 21 iyun.

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Kiberjinoyatlarga qarshi kurashish markazi. *Kiberjinoyatlar statistikasi (2021-2024)*. Toshkent, 2024.

Mamajonov, B. (Kiberjinoyatlarga qarshi kurashish markazi rahbari). *Kiberxavfsizlik va raqamli savodxonlik*. OAV materiallari, 2024-2025.

Yar, M. *Kiberxavfsizlik va Kiberjinoyat: Tanqidiy Kirish*. London: Sage Publications, 2022.

McGuire, M. "Kiberjinoyat Iqtisodiyoti: Xakerlik, Qorong'u Veb va Jinoyatning Kelajagi." *Kiberxavfsizlik Jurnali*, vol. 6, no. 1, 2020, pp. 1-15.

Broadhurst, R., & Grabosky, P. "Kiberjinoyatning kelajagi: Global nuqtai nazar." *Kompyuterlar va Xavfsizlik*, vol. 100, 2021, pp. 102072.